

Rodinný život a partnerské vztahy

FRANK PESCHEL

Všichni si pamatujeme své dětství. Zanechalo v nás hluboké stopy, které dávají celému dalšímu životu určitou barvu či příchut'. Pokud jsme vyrostli v harmonické rodině prodchnuté láskou, dala nám tato rodina s sebou velký poklad, ze kterého můžeme po celý život čerpat stále nové síly. Pravidelné rytmy rodinného života posilují v dítěti pocit životní jistoty, který upevňuje jeho duševní i tělesné zdraví, a vřelé, láskyplné ovzduší v rodině mu poskytuje možnost rozvinout jeho vlohy do všech stran. Probouzí v něm živý zájem o všechno, co se kolem něho děje - a tak bude jednou dobrým členem lidské společnosti. V tomto směru bychom mohli dále pokračovat, ale zde naznačené stačí, abychom si uvědomili souvislosti. Rodinný život sice není jedinou příčinou zdraví či nezuživosti, ani duševní živosti či tuposti, ale harmonická rodina podporuje a posiluje dobré vlohy dítěte a jeho méně dobré vlohy alespoň zčásti odbourává a proměňuje. Jisté a teplé hnízdo je pro malé ptáče přece jen to nejlepší.

To je určitý ideál, avšak skutečnost bývá často dosti jiná. Rodinný život může mít mnohé poruchy. Může být hektický, nespořádaný až chaotický, bez rytmu a vnitřního ladu. Může v něm vládnout chladné ovzduší, v němž rodinní příslušníci žijí vedle sebe bez zájmu, nebo může převažovat dráždivá a napjatá atmosféra, která občas zhoustne tak, až vybuchne v násilí. I zde bychom mohli pokračovat, ale stačí si uvědomit, že taková rodina není ono hnízdo, které malému ptáčeti prospívá. Proto se mnozí rodiče raději rozhodnou pro rozchod, než aby dále pokračovali v nezdravém soužití. Avšak dopad na dětské duše bývá podobný. Zůstává často hluboká rána, která se dlouho nechce zacelit, zůstává bolestná trhlina, jež prochází celým dětským světem a vede k vnitřnímu znejistění a ke ztrátě důvěry v život.

Jaké jsou vlastně příčiny takových poruch rodinného života? Na první pohled to většinou bývá přetížení jednoho z partnerů, nebo i obou. Nezvládají prostě harmonizovat rozličné požadavky práce, rodinného života i partnerského soužití. Především třetí prvek bývá - jak se říká: z nedostatku času - hrubě zanedbávání nebo omezen na pohlavní styk, což musí dříve nebo později vést ke krizi partnerských vztahů. Taková krize se potom odráží i v rodinném soužití, zatěžuje a komplikuje vztahy mezi rodiči a dětmi - a přetížení se stupňuje ještě více: začarovaný kruh! Z něj se rodina dostane ven obvykle jen s pomocí druhých. Žije-li rodina harmonickým životem, odráží se to také na partnerských vztazích. Spolužití bývá příjemnější a uspokojivější. Jenže kdo rozhoduje o harmonii či disharmonii v rodině, ne-li rodiče čili partneři? Všem, kdo nechtějí upadnout do úplného fatalismu, musí být jasné, že ani děti, ani vnější okolnosti o tom nemohou rozhodovat. Tak je základní otázkou harmonie v rodině otázka po partnerských vztazích, po jejich dobrém založení a po neustálé péči o ně.

Co je to vlastně - rodina?

Pojem rodina používáme ve dvojitým smyslu. Jednak jsou to rodiče s dětmi, žijící v jedné domácnosti, jednak je to širší příbuzenstvo, do kterého počítáme vlastní rodiče a prarodiče, strýce a tety i sourozence, zkrátka všechny, s kterými jsme v nějakém příbuzenském vztahu. Tuto rodinu bychom mohli na rozdíl od první rodiny nazvat velkorodinou. Dříve žily velkorodiny do určité míry pohromadě. Na selských statcích kupříkladu žily obvykle pod jednou střechou tři generace. Starý sedlák se selkou bydleli na výměnku a mladý sedlák hospodařil spolu se svou ženou a s dětmi na hlavním statku. K tomu patřili ještě svobodní rodinní příslušníci, a také pacholci a děvečky, kteří se všichni svým způsobem podíleli na životě statku. Taková velkorodina byla živým, hierarchicky uspořádaným organismem s daným rozdělením úkolů, práv i povinností. Když se vystřídaly generace, zaujali místa v tomto živém organismu jen jiní lidé. Organismus zůstal. Měl také svůj osud. Přivdala-li se třeba do rodin snacha, která rozhazovala majetek, nebo objevil-li se strýc, jenž sváděl mladého sedláka k neřesti, a statek trpěl, znamenalo to pro rodinu sice neštěstí ne-li pohromu, ale vypořádat se s tímto rodinným neštěstím či prokletím museli všichni. Zde naznačené poměry vládly podobně i mezi městskými obyvateli. Rodina v užším slova smyslu byla článkem velkorodiny, která určovala způsob spoluzití a samozřejmě pomáhala, kde pomoc vyplynula z dané životní situace. Už jen těžko si můžeme vybavit životní pocit takové rodiny, která byla na jedné straně podřízena autoritě velkorodiny a její hierarchii, ale na druhé straně nemusela sama nést celou tíhu každodenního života. Nutno dodat, že i celá kultura byla ještě mnohem jednodušší a mladí rodiče se během dětství a mládí naučili od svého okolí do velké míry všemu, co pro zdárný život v rodině potřebovali.

Dnešní rodina je značně jiná. Velkorodina vlastně ztratila svůj vliv a víc než dvě generace už povětšinou nežije pohromadě. Hlavním důvodem těchto změn nejsou ovšem nové vnější poměry, ale velký posun duševně-duchovního rozpoložení dnešního člověka, jenž probíhal souběžně s pokrokem industrializace. Moderní člověk je oproti starému sedlákovi mnohem samostatnější a nestrpí nad sebou autoritu velkorodiny. Pokud ta by se pletla i nadále do záležitostí, o kterých má rodina rozhodovat sama, dojde to s ní zpravidla do špatných konců. Dnes je lepší heslo: „Máme se rádi - ale s odstupem.“ Moderní rodina tedy už není článkem v rodovém řetězci, nýbrž je společenstvím na čas s jasným začátkem i koncem. Všechny zmíněné okolnosti mají jeden hluboký následek, že totiž zodpovědnost za zdárný život rodiny nesou jen rodiče čili partneři. To zní tvrdě, ale když si uvědomíme, že mladí rodiče jsou přece jen dospělí, nemůže za ně nést zodpovědnost ani starší generace, ani širší společenství. Dospělý by si měl být vědom následků svých činů. Někdo se snad zeptá: kdo je tedy vůbec schopen dostát požadavkům dnešní rodiny? Počet rozvodů (či rozchodů) naznačuje spíše pesimistickou odpověď. Avšak musí to vždy dopadnout špatně? Není pomoci? Měli bychom se tedy raději zeptat: co je třeba udělat, aby v rodině nedošlo k nezadržitelnému rozkladu, nýbrž ke zdárnému spoluzití? Vždyť takových příkladů je také dostatek.

Založení rodiny

To, co jsme výše řekli o výhradní zodpovědnosti budoucích partnerů, musíme poněkud relativizovat. Rodiče a společnost nesou také část zodpovědnosti, neboť mohou děti dobře nebo špatně připravit na budoucí úkoly, mohou jim vytvořit dobré nebo špatné předpoklady. Zde můžeme hovořit jen o tom, jak obecná civilizace v určitém směru působí na dospívající generaci a jaké předpoklady jí takto dává. To je důležité jednak pro vychovatele, jednak pro ty, kteří se rozhodli založit vlastní rodinu. Jedním z velmi silně působících prvků naší civilizace je podvědomá či polovědomá myšlenka, že každý má právo splnit si veškerá přání - a to hned. Bez toho prý nemůže být šťasten. „Stačí, aby sis koupil to či ono - a budeš šťasten, a když na to teď nemáš, můžeš si půjčit.“ Tato myšlenka je následkem obecného materialismu, který vidí ve hmotě, a tedy i ve vlastním těle, jedinou realitu. Duše je pak často ve vleku tělesných potřeb, aniž by si to uvědomila. Zmíněná myšlenka se plíživě rozšiřuje do různých oblastí lidského soužití, kde působí dosti neblaze. Snadno dnes zapomínáme nato, co znamená pro uspokojivý vnitřní život - také pro uspokojivé soužití - schopnost si v určitém okamžiku jisté přání odepřít, nebo aspoň oddálit jeho splnění až do pravé chvíle. Že plody musejí dostatečně zrát, aby chutnaly a živily, to dobře víme. V lidském soužití však na to často zapomínáme. Jsou-li dva mladí zamilováni, sklouzne dnes jejich vztah velmi rychle na tělesnou úroveň. To vytváří zprvu silné pouto, ale nezaručuje se tím, aby byl jejich vztah nosný i na delší dobu. Dokážou i po delším čase snášet jednostrannosti partnera? Učili se umění rozhovoru a vzájemného odpouštění? Vědí, že partnerské soužití má dokonce duchovní rozměr? Že potřebuje například společné zájmy, ale hlavně společné ideály? Pro mladý pár bude snazší hledat odpověď na tyto a podobné otázky, pokud se hned nepustí do intimního spojení, ale umí čekat, až k tomu dozraje čas.

Na co by měli budoucí partneři dbát, když hodlají založit rodinu? Kromě otázky, zdali na duševní i duchovní úrovni ladí dostatečně k sobě, se vyskytuje řada dalších. Týkají se čtyř oblastí soužití: jednak hmotného zabezpečení rodiny, pak jejího praktického života, zásad výchovy dětí a soužití v době těhotenství a šestinedělí. Budoucí partneři by si měli vyjasnit, jestli jsou v daném okamžiku s to rodinu hmotně zabezpečit, a hlavně na jaké hmotné úrovni vůbec chtějí a mohou žít. K tomu dále patří, aby se rozhodli, jestli se žena po narození dítěte může a chce uvolnit ze zaměstnání a zůstat několik let doma nebo jestli existuje případně jiné pro všechny přijatelné řešení. Nevyjasněné představy a nároky mohou značně zatížit soužití. - Další důležitou otázkou je, jsou-li partneři po narození prvního dítěte schopni zvládnout rostoucí záprah do domácích prací a zda k tomu mají alespoň některé základní dovednosti. Jinak by měli hledat, jak si mohou tyto dovednosti osvojit. Umí i muž vařit a uklízet? Může si k tomu vedle svého zaměstnání vyhradit čas? Bude to dělat jen z donucení, nebo alespoň s troškou radosti? Nemohou-li to partneři zaručit, měli by hledat přinejmenším na čas cizí pomoc, aby nedošlo hned k přetížení. - Zásady výchovy dětí by měly být do určité míry v souladu. O tom by měli partneři hovořit včas a případně si stanovit jasná pravidla, kdo má o čem ve výchově rozhodnout, nejsou-li názory v souladu. Pokud nepotáhnou před dětmi za jeden provaz, dojde rychle ke konfliktům. - Zvláštní kapitolou je soužití v době těhotenství a šestinedělí. Oba partneři by se měli připravit na to, že se žena v této době chová do určité míry jinak než jindy. Je citlivější a zranitelnější a snáze podléhá náladám. Souvisí to s připraveností těla hostit jiný život. Žena může být v této době, a zvláště po porodu, silně zaměřena na nový, rostoucí život a může zanedbávat partnera - zejména v intimní oblasti. To všechno je třeba předem vědět a potom, až to nastane,

s porozuměním vzájemně nést a vyrovnávat. Myslíme si možná, že láska všechny tyto překážky překoná. To ano, ale zamilovanost ještě není láska a pravé lásce se musíme teprve naučit.

To nás vede k další myšlence, jež může dát nové rodině opravdový smysl a jiného ducha. Dosud jsme hovořili spíš o vnějších pravidlech. Jsou důležitá a kdo na ně dbá, může si hodně usnadnit rodinné soužití. Ale neříkají ještě nic o vlastním smyslu rodiny. Křestní obřad Obce křesťanů například vyslovuje následující myšlenku: duše dítěte (které máme pokřtít) je seslána ze společenství v duchu do společenství na zemi. Máme ji zde přijmout. Tato duše není nepopsaný list, ale někdo, kdo si přináší úkol —poslání— i určitý osud. Je spojena s věčnou individualitou. Berou-li budoucí rodiče tuto myšlenku vážně, budou očekávat takovou duši úplně jinak - jako vyslance nebeských světů, kterému budou chtít připravit ono teplé hnízdo a usnadnit mu co nejvíce nástup na pozemskou cestu. Tím dostane celý rodinný život jistý střed a novou náplň a je jasné, že život rodiny v tomto smyslu má začátek i konec. Je to určitý úsek v spolužití partnerů, jenž budou chtít naplnit co nejlépe.

Péče o partnerský vztah

Je-li rodina dobře založena a přijala-li do svého středu nového člověka s náležitým očekáváním, bývá začátek rodinného života, pokud nenastanou nečekané, třeba zdravotní problémy, velmi uspokojivý, ne-li oblažující. Partneri prožívají příchodem dítěte novou dimenzi soužití. Je krásné vidět, jak mezi nimi vyrůstá a dobývá svět mladá duše, která je přirozeně miluje a oplácí jim tak jejich vlastní lásku. Dítě je jakoby odrazem jejich vzájemné lásky, která v tomto ovzduší nemůže než přirozeně růst. Všechno je v naprostém pořádku, až najednou - nikdo vlastně neví, odkud se to vzalo - dojde k prvním hádkám. Co se to stalo?

Kdo má doma květinu, ví, že ji musí stále zalévat, chce-li z ní mít radost. Jinak květina rychle uschne a sejdeí. A i když ji stále zaléváme, občas některý list zežloutne a opadne. Pak vyroste nový. Především však pozorujeme, že žádná květina nekvete neustále. Má-li svůj čas, oplývá květy, jindy je jich jen málo nebo nejsou žádné. Čas květů se ovšem vrací podle zákonů vlastních této rostlině. Podobně je to s našimi city. Pokud o ně nepečujeme, rychle zvadnou a odumřou. Ale i když o ně pečujeme, nezůstanou stejné jako na počátku. Také vadnou a někdy sejdou, a chvíle nejkrásnější mají svůj omezený čas. Proč tomu tak je? A můžeme proti tomu něco dělat?

To, co je základem toho všeho, souvisí hluboce s vlastním tajemstvím člověka, jež řecký filosof Hérakleitos vyjádřil slovy: „Nemůžeš dvakrát vstoupit do stejné řeky.“ Kdybychom byli zvířata, byl by každý náš zážitek vždy nový. Naše já nás však pozvedá nad zvířata a dává nám paměť. Proto je každý nový zážitek zabarven zážitkem předchozím a to, co prožíváme opakovaně, o něco málo bledne, tvrdne a slábne. Pokud proti tomu nic neděláme, dojde dříve nebo později k okamžiku, kdy zjistíme, že původní city, které jsme vůči sobě navzájem chovali, zmizely či odumřely. To bývá okamžik velkého probuzení a vede to buď směrem k rozchodu - nebo k novému začátku.

Toto odumírání vnitřního života se děje v trojím směru. Někdy jistě nastane okamžik, kdy jeden z partnerů řekne: „Druhý pro mě už není tím, jakým byl na počátku. Už ho nevidím skrz růžové brýle, ale tak, kým skutečně je.“ Můžeme říci: bohudík! Na začátku jsme měli z partnera určitý dojem. Něco se nám na něm velice

líbilo, něco jsme vůbec neviděli nebo úmyslně přehlíželi. A takového jsme partnera milovali. Najednou ho vidíme jinak, správněji. Ale takového jsme ho vlastně nechtěli! Z toho je vidět, že jsme dosud milovali spíše svou představu o partnerovi a ne skutečného člověka. Dojde-li k probuzení, je to jen zdravé, neboť skutečně milovat můžeme jen člověka skutečného. Může to být nesnadné, hledat na partnerovi ty vlastnosti, které se nám zdají hodné lásky. Ale jednak se určitě něco najde, něco, co jsme dosud přehlédli nebo nač jsme prostě zapomněli, že to partner má, jednak ani láska k určitým vlastnostem ještě není pravá láska. Pravou láskou je teprve láska k samotné bytosti druhého, Tuto bytost je třeba objevit, nebo spíš stále znovu objevovat. Není to zajímavé až napínavé, objevovat neznámou zem? Náš partner je takovou neznámou zemí, a svým zájmem můžeme napomoci tomu, aby se jeho věčná individualita stále více projevovala v životě na zemi. Tak je možné vztah k partnerovi uchovat živý.

Že je láska emocionální vztah, o tom nikdo nepochybuje. Ale láska není pouhá sympatie. Ta vždy vyvolává zákonitě jako svůj protipól antipatii. Jako člověk pravidelně vydechuje a nadechuje, tak patří ke splynutí v sympatii coby výdechu jako nádech sebeuvědomění - antipatie. Ovšem záleží na tom, jakou formu tato antipatie má. Každé poznání je také určitým aktem antipatie. Partnerské soužití potřebuje oboje, potřebuje chvíle silného a úzkého kontaktu a také chvíle odstupu a samoty. Není jednoduché si v plném běhu každodenního rodinného života vyhradit chvíle, kdy mohou být partneři sami spolu a kdy může každý být načas úplně sám. To je zvláště složité pro ženy, které mají stále kolem sebe děti. Pro zdárné partnerské soužití však je nezbytné si tyto časy vyčlenit. Nemají-li manželé pravidelně nějakou chvíli, kdy jsou sami spolu, a čas od času také výjimečný společný zážitek, třeba koncert nebo dokonce výlet, dochází dříve nebo později k odcizení. A nemají-li popsané chvíle každý sám pro sebe, hledá si antipatie ventil - a zdánlivě z ničeho nic propukne hádka. Aby manželé tuto stránku soužití zvládali, je většinou zapotřebí pomoci okolí, příbuzných, přátel nebo i kmotrů dětí. Také spřátelené rodiny si mohou navzájem pomáhat.

K této hygieně rodinného soužití patří ještě něco dalšího. Každý máme určitý temperament, určitou povahu, určité názory. Nastane-li jistá situace, reagujeme často stejným způsobem. Partner - zvláště žena - rychle vystopuje obvyklou reakci. Tak může dojít k tomu, že partner při jejím prvním náběhu už vnitřně zasténá - typický on, typická ona! - nebo využije znalosti ve vlastní prospěch - manipuluje partnerem. Můžeme si snadno představit, jaký to má vliv na soužití. Zvláště problematické jsou tyto reakce a protireakce, jestliže se nevědomky staly jakoby společnou, stále se opakující hrou, jejíž emoce nahrazují pravé setkání duše s duší. Zde pomůže jen přísná sebevýchova: na jedné straně bdít nad tím, abychom se co nejméně dopouštěli typických reakcí, na straně druhé se snažit, abychom co nejlépe snášeli jednostrannosti druhého, vždyť jsou výrazem jeho osobnosti, kterou chceme milovat právě takovou, jaká je.

Můžeme ještě dodat, že k duševní hygieně patří také schopnost správného vyřešení konfliktů. Většinou jsou ukazatelem toho, že jeden z partnerů nebo oba zaostali ve vnitřním vývoji a stojí před úkolem dobýt si nového stupně soužití. Konflikt není žádná katastrofa, spíše něco jako teploměr, který nám ukazuje, zda náš vztah je podchlazen nebo přehřát. Vybízí nás, abychom hledali nový střed. V rámci tohoto článku ovšem není možné se tímto tématem dále zabývat.

Dalším nepřítelem zdárného partnerského soužití, který zvláště silně působí ve větších rodinách, je rutina. Na jedné straně se bez ní neobejdeme. Pokud bychom nezvládali kupříkladu domácnost bez velkého přemýšlení, co se má kdy a jak dělat,

utopili bychom se velmi rychle v nedodělaných věcech. I beztak je jich dost. Bez náležitých znalostí a dovedností nemůže moderní rodina fungovat právě proto, že je většinou odkázána sama na sebe. A chceme-li mít čas na děti i na sebe, musíme ostatní věci zvládnout rychle. To má ovšem za následek, že práce v domácnosti nebo podobné činnosti se duševně vyprazdňují. Děláme všechno bez vnitřní účasti, leda s ulehčením, že jsme opět něco zvládli včas. Tím ale sami sebe připravujeme o podstatnou část života, vlastně o to, co nás nejvíc uspokojuje - radost. Umí žena ještě vařit s radostí a těšit se z toho, jak to všem chutná? Umí manžel ženu ještě pochválit za chutné jídlo a krásně ustrojený stůl? Umí se těšit z její radosti? V této oblasti nepomáhá nic vnějšího. Musíme hledat a časem si osvojit jiný postoj ke každodennímu životu: nebrat nic jako samozřejmost; hledat ve všem něco, čeho jsme si dosud ještě nevšimli; nebát se stále znovu vyjadřovat například dík nebo radost a tak podobně. Proti rutině pomáhá skutečně jen vnitřní práce. Jsme-li náležitě připraveni, můžeme v každé maličkosti prožívat něco nového a zajímavého. V tomto ohledu je důležité zapojit děti v pravé míře a pravým způsobem do práce v domácnosti či na zahradě a podobně, obzvláště v době, kdy jsou ještě malé. Na první pohled se to zdá obtížnější, vždyť rodiče zvládnou všechno bez dětí mnohem rychleji. To je pravda, ale zkušenost říká něco jiného. Pracuje-li dospělý s myšlenkou: „Děti, nechte mě teď na pokoji, musím udělat něco důležitého,“ může si být jist, že ho děti každou chvíli budou potřebovat. Najednou si nedokážou hrát nebo se začnou hádat. A dospělý svou práci možná neudělá vůbec. Nakonec jsou všichni nespokojeni a rozhostí se podrážděná nálada. Zbytek dne už nebude k ničemu. Jinak tomu je, když se rodina do díla dává společně. Možná se toho nezvládne tolik, jako když dospělý pracuje sám, ale s troškou fantazie lze úkoly rozdělit tak, že se nakonec udělá dost - a všichni jsou spokojeni. Výsledná harmonie dodává všem novou sílu.

Ještě jedna oblast partnerského soužití trpí, vloudí-li se do ní rutina. Je to intimní soužití. Vněm se vytvářejí rychle zvyklosti, ze kterých jsou pak odvozeny nároky či „práva“. Dochází-li k jejich splnění pouze formálně, pociťují oba možná jen podvědomě - duševní prázdnotu a vztah o něco chladne, až může jednou vychladnout úplně. Pokus předejít ochladnutí vztahu prostřednictvím různých pomůcek a technik nevede správným směrem, protože posiluje jen tělesný prožitek. Odepření „práva“ je oproti tomu pociťováno jako křivda s různými reakcemi od skryté zášti až k prudkému výbuchu, což situaci samozřejmě nevyřeší. Tak mohou zdánlivě jemné rozdíly v intimním prožitku v sobě chovat zárodek rozvratu rodiny. Co se tedy má dělat? Řešení není až tak daleko: nebrat nic jako samozřejmost; nic ani na sobě, ani na partnerovi nevynucovat; vždy nechat hovořit srdce dřív, než dojde k intimnostem. Možná se to všechno zdá moc náročné. Je pravda, že bez vlastního úsilí nelze vést uspokojivý společný život, ale všechny snahy se navzájem podporují a posilují a společná spokojenost usnadňuje život v takové míře, že se mnohé problémy vyřeší samy nebo ani nenastanou. Práce na sobě je investice, která se bohatě vyplatí.

Rodina - škola života

Pokud partneři pečují o vzájemný vztah způsobem, který jsme popsali výše, má to důležitý následek. Nejsou pak stále zaměstnání řešením vlastních potíží, nýbrž mají volné síly pro své okolí. Jednak jsou schopni mnohem snáze zvládat požadavky rodinného života, jednak - a to je ještě významnější - mohou teprve pak správným způsobem sledovat a prožívat, co se kolem nich děje. Čas očekávání dítěte bude pro ně dobou silného spojení se světem lidského původu. Možná si položí otázky po lidském osudu nebo po bytosti člověka všeobecně. A dostane-li se jim odpovědí, budou se budoucí rodiče cítit obohaceni. Podobné je to po narození dítěte. Už samotný porod je úžasný zážitek, zvláště tehdy, má-li muž možnost prožívat ho společně se svou ženou. V prvních měsících je nespočet příležitostí, v nichž mohou rodiče žasnout nad rostoucím dítětem: první vědomý pohled, neúnavná síla v zápase o vzpřímení a rovnováhu, první slovo a potom čas naléhavých otázek. To je jen úzký výběr z katalogu všech událostí, které obohacují život rodiny. Později je to záhada dětské hry. Co se v dítěti děje, když jeho fantazie udělá ze špaluku jednou stůl, jednou loď, jednou kamna? Když člověk může takto sledovat růst svých potomků, nikdy se nepřestane divit záhadám lidské bytosti.

Ale též o světě se naučí mnoho, má-li doprovázet své děti na cestě do něj. Všechno, co zdánlivě dobře zná, se mu znovu stává otázkou, vidí-li to očima dítěte. A určitě tím neztratí, ale získá. Zvláštní kapitolou přitom je úkol dospělých chránit dítě před škodlivými vlivy okolního světa. Do jaké míry a v jaké době je dobré seznámit děti s vymoženostmi moderní civilizace? o tom by se daly napsat celé knihy. Zde můžeme jen nahodit otázku. V každém případě by se rodiče měli dostatečně vyznat ve vlivech moderní techniky na dětskou duši i tělo, aby nepřipustili něco, co vlastně nechtějí. Výchova dítěte je zároveň vždy setkáváním sama se sebou a výzvou k sebevýchově. Vděčíme tak dětem za mnohé ve svém životě. Dá se říci, že život v rodině je pro rodiče nejlepší školou.

Význam péče o partnerský vztah se ukáže v době, kdy děti rodinu opět opustí. Tehdy budou manželé zase odkázáni sami na sebe a nemohou před druhým nikam utéci. Jestliže pěstovali v době, kdy rodina rostla a žila pohromadě, společné zájmy nezávisle na užší rodině, mají je později, když budou sami, k dispozici. A jestliže se naučili žít v určité harmonii nejen naoko před dětmi, ale skutečně, je to obrovský kapitál pro společnou budoucnost. Jakmile děti postupně odcházejí, odpadají zároveň povinnosti a rodiče se mohou věnovat novým věcem. Tato nová svoboda, obohacená všemi zkušenostmi rodinného soužití, dává oběma partnerům velké možnosti pro uspokojivý a plodný život. Pokud ovšem nepěstovali žádné vlastní i společné zájmy nad rámec rodiny, budou opět na dětech, možná jim všemožně mluvit do jejich záležitostí a tím způsobovat spíše škodu než blaho. Dnes je všechno dáno jednotlivci do rukou. Zná-li předpoklady života v rodině a snaží se, může mu tento život prospívat více, než cokoli jiného.